

РОЗДІЛ 12. ФІНАНСОВИЙ ТА КЛАСТЕРНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОТИВАЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

12.1. Підприємництво як фактор ринкової трансформації економіки

Ринкова економіка характеризується посиленням протилежно спрямованих, але пов'язаних між собою процесів – глобалізацією та регіоналізацією. Проблеми взаємодії та взаємовпливу цих двох процесів розглядаються у працях зарубіжних та вітчизняних учених. Сучасну підприємницьку діяльність необхідно розглядати також із позицій трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, та з урахуванням місця підприємництва в них.

Науковці визначають, що поняття «трансформація» є багатоаспектним та комплексним, зміст його чітко не визначений і залежить від об'єкта досліджень. У науковій літературі розрізняють науково-антропогенну, соціальну, політичну, економічну трансформації. Розглянемо процеси трансформації, пов'язані та/або викликані людиною, зокрема економічною складовою її життя. Трансформація може розглядатися як процес зміни форми, виду, характеру суспільства.

У визначенні, наведеному в «Економічній енциклопедії», трансформація – це процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою інших [7].

Розрізняють трансформацію як стан суспільства, що знаходиться у процесі постійно змінюваних модифікацій його структури, та період трансформаційної кризи як перехідну стадію від стабільного до трансформаційного суспільства.

Сучасні економічні трансформації можна розглядати як складний, суперечливий, не до кінця передбачуваний і багатоваріантний процес. Полівекторність характеру змін означає відсутність загального напрямку руху суспільства. Трансформаційні процеси в країнах здійснюються впродовж різних часових проміжків, неоднаковими темпами, що зумовлюється рядом загальних і специфічних причин.

Трансформаційні системи, що розгорнулися з другої половини 1980-х рр. у країнах колишнього радянського блоку, аналізуються у вітчизняній та зарубіжній літературі в різних контекстах. Сучасні теоретико-методичні підходи до аналізу постсоціалістичних перетворень обґрунтовано у працях Л. Абалкіна, В. Базилевича, В. Белоцерковця, О. Бірюкова, В. Бодрова, А. Гальчинського, В. Геєця, С. Глазьева, П. Єщенка, Б. Кваснюка, І. Лукінова, А. Ослунда, А. Чухна та ін. [19]. Економічні трансформації в контексті глобалізації світогосподарських відносин знайшли відображення в дослідженнях К. Андерсена, О. Білоруса, С. Кримського, В. Кушліна, В. Новицького, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, Дж. Сороса, Дж. Томпсона, А. Філіпенка, П. Хірста, Ю. Шишкова та інших відомих науковців.

Можна погодитися з думкою Н. Гражевської щодо відсутності єдності у трактуванні сутності, рушійних сил і суперечностей глобалізації, її впливу на трансформаційний потенціал та економічну безпеку перехідних економік. У багатьох дослідженнях оцінка успішності постсоціалістичних перетворень здійс-

нюється шляхом зіставлення окремих параметрів трансформаційних економік з відповідними показниками розвинених країн Заходу, виходячи з того, що саморегульована ринкова економіка, що базується на пріоритетності індивідуального інтересу та приватної ініціативи, є найефективнішою формою організації економічного життя суспільства [3]. Як зазначає В. Кушлін, переважна більшість західних теоретиків і практиків переконана, що «практично всі відхилення від панування принципів англосаксонського ринку, будь-то патріархальні господарства, командні економіки, колективні чи соціалістичні системи господарювання, залишилися в історичному минулому і є такими, що програли в суперництві з ринковим капіталістичним господарством» [14].

Вчені зазначають, що, реалізуючи сценарій впливових міжнародних фінансово-економічних організацій, такі трансформації, по суті, «...є революційними лише для країн, у яких вони відбуваються, водночас у широкому розумінні вони є більш ніж еволюційними, оскільки працюють за задумом не на знищення, а на зміцнення панівної у світі традиційної економічної системи» [14].

Не викликає сумнівів, що багаторічна практика динамічного розвитку успішних країн Заходу – лідерів світової цивілізації – справила визначальний вплив на вибір шляхів постсоціалістичних трансформації. На думку В. Д. Базилевича, «феномен глобалізації порушив стратегічний консенсус між економічним універсамом і вільною людською особистістю, у результаті чого попередні логічно структуровані концепції економічної теорії і практики опинилися перед загрозою масштабної системної кризи», водночас «пульс трансформаційних змін у соціальних, політичних, економічних процесах утворив нові смислові сполуки, структура ланок яких у кожному конкретному випадку начебто зрозуміла, але загальний смисл не визначений, а механізм дій часто бентежить» [1].

Трансформаційні економіки в період становлення ринку не підпадають під ті економічні теорії, що ґрунтуються на постулаті про самодостатність ринкових механізмів у забезпеченні динамічної рівноваги, оскільки ці теорії не передбачають послідовності дій для економічних систем з нерозвиненим ринком. Дослідження економічного розвитку в роки трансформаційної кризи показали, що в умовах становлення ринку держава своїми заходами має підтримати нових учасників ринку і забезпечити їх відповідним правовим полем, ініціювати формування інституційного середовища, що відповідатиме новим умовам господарювання, але ступінь державного втручання в перехідну економіку залежить від ступеня розвиненості ринку і його здатності забезпечити та підтримувати урівноважений розвиток. І навпаки, зволікання держави в період трансформації з виконанням її ключових функцій зі своєчасного формування законодавчого поля, а також у сферах підвищення ефективності використання бюджетних коштів та оптимізації державної складової у валовому наявному доході призводить до значних втрат, посилюючи глибину й тривалість трансформаційної кризи.

На думку авторського колективу під керівництвом Є. В. Хлобистова, до головних системних чинників постсоціалістичної трансформації можна віднести:

- прогресуюче відставання від розвинених країн побудованої на суспільній формі власності та адміністративному управлінні економічної системи;

- неконкурентоспроможність такої системи порівняно з ринковою;
- неспроможність потужної управлінської ієрархії забезпечити оптимальний розподіл ресурсів та ефективно їх використання;
- негнучкість, непристосованість до існування в умовах швидких змін та соціально-господарчих нововведень;
- неспроможність генерувати та підтримувати широку палітру інноваційних імпульсів;
- несприйняття нових елементів;
- обмеження підприємницької ініціативи.

Функціонування економіки за принципом самодостатності в умовах змагання двох систем виводило країну за межі інтенсивного обміну та науково-технологічних контактів, обмежувало доступ до ринку інноваційних ресурсів і технологій, відкидаючи країну на периферію світових процесів. Глобалізація та ланцюгове нарощення складності системи комунікацій, виробництва й споживання показали неефективність тотального контролю усіх процесів «згори».

Як свідчить міжнародний досвід, кожна постсоціалістична країна пройшла свій шлях ринкових реформ, успішність яких, з огляду на становлення ринку та відновлення економічного розвитку, була різною. Узагальненню закономірностей трансформаційних процесів присвячені фундаментальні праці дослідників різних країн, у тому числі й українських, та звітів міжнародних організацій. Значна увага українськими дослідниками до сьогодні приділялася аналізу політики стабілізації, макроструктурної політики, трансформаційних моделей. З огляду на процеси, що відбуваються в економічному житті України, зокрема відновлення зростання та створення інституційного ринкового середовища, сьогодні важливо зосередитися на теоретичних концепціях державного та ринкового впливу на економічну динаміку й структурні зрушення задля з'ясування потенціалу досягнення стабільного розвитку, а також зробити певні узагальнення щодо трансформаційних структурних наслідків. Більшість фахівців розглядають *екзогенні та ендогенні чинники трансформації економіки* [19].

До *екзогенних* (викликаних зовнішніми причинами) чинників трансформації можна віднести глобалізаційні процеси, які, з одного боку, були викликані, а з іншого – зумовлюють потужне розширення світової зовнішньої торгівлі та глобальних потоків капіталу, розвиток і поширення нових технологій, посилення міграції трудових ресурсів, формування глобального інформаційного простору тощо. Штучна, підтримувана тривалий час на політичному рівні ізоляція колишніх соціалістичних країн зменшувала потенціал їх розвитку, відкидала їх на периферію інноваційного впливу інформатизації, сприяючи поглибленню розриву в рівні життя між соціалістичними та розвиненими країнами з ринковою економікою.

Ендогенними (внутрішніми) передумовами трансформації в Україні стала глибока економічна криза, послаблення одних типів і форм власності й посилення інших, зміна економічної структури, а отже, послаблення дії одних економічних законів і посилення інших.

Поєднання багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів зумовило те, що перехідні економіки повинні були поєднати одночасно кілька трансформаційних

процесів: інституційну трансформацію, ринкову трансформацію та глобалізацію. В деяких країнах розвиток інституцій дуже відставав від ринкових трансформацій, що знизило результативність реформ. За період трансформації у кожному з інституційних секторів економіки відбулися суттєві зміни, однак у деяких країнах, де перетворення затягнулися в часі, «соціальна ціна» реформ значно підвищилася.

Значний внесок у дослідження трансформації економіки в Україні зробили М. Данько, М. Долішній, І. Лукінов та ін. Водночас багатоаспектний аналіз структурних пропорцій господарства неможливий без суспільної географії, про що свідчать праці Г. Балабанова, Ф. Заставного, М. Паламарчука, М. Пістуна, В. Поповкіна, О. Топчієва, О. Шаблія та ін. Найважливішими особливостями базової ситуації в Україні вони вважають:

- поєднання у перехідному процесі ряду глобальних і національних циклів різного характеру;
- неузгодженість та нерівномірність соціально-економічних змін і внаслідок цього коливання суспільного сприйняття переходу від командної до ринкової організації господарського життя;
- значна залежність еволюційних процесів у країні від зовнішніх чинників, неефективна допомога розвитку з боку ринкових країн;
- несприятливі для трансформаційних перетворень стартові умови (структурно незбалансована економіка).

Найпоширенішими концепціями трансформаційних процесів в Україні є: ліберальна модель економіки; модель державного управління економікою; модель розвитку, що ґрунтується на підтримці національних макротехнологічних пріоритетів.

Прихильники ринкового критеріального підходу до ринкових трансформацій пропонують для України та інших країн, що входили до складу колишнього Радянського Союзу, де економіка була тотально одержавленою й менталітет людей – державницьким і споживацьким, ліберальну стратегію перетворень, що базується на курсі «дерегулювання економіки».

Поширеним є підхід, згідно з яким запорукою успіху є темпи лібералізації економіки, рішучість і воля політиків, а існуючі невдачі пояснюються повільними системними реформами та політичними прорахунками.

Аргументом на користь прискореної лібералізації економіки є значні успіхи, досягнуті країнами Центральної Європи.

На практиці з 1994 р. в нашій країні здійснювалася макроекономічна політика, що ґрунтувалася на принципах ліберальної моделі економічного розвитку. Акцент робився на тому, що лише жорстка монетарна політика може забезпечити швидке подолання інфляції та одночасне поглиблення ринкових реформ.

Однак схема «низька інфляція – зростання виробництва» не тільки не спрацювала, але й дала негативний ефект. Це виявилось в кризовому стані економіки, спотворенні товарно-грошових відносин, загостренні кризи платежів, бартеризації економіки, знищенні вітчизняного виробника. У 1990–99 рр. економіка України зазнала величезних сукупних втрат, сталися негативні структурні деформації: надмірно зросла частка сировинних і переробних галузей.

Це не тільки не відповідає національним інтересам країни, але й робить її залежною від інших країн і не лише за великою номенклатурою товарів і послуг, а й головне – у сфері науково-технічних досліджень і розробок. Це ставить під сумнів можливість у недалекому майбутньому гарантій економічної безпеки України.

Для формування економічної стратегії на основі всебічного врахування вимог об'єктивних економічних законів першочергове значення має реалістична, об'єктивна оцінка, з одного боку, досягнень у вирішенні соціально-економічних завдань, з'ясування причин труднощів, що виникли, а з іншого – оцінки наявних можливостей, ресурсів для подальшого соціально-економічного поступу.

Економічна стратегія на початковому етапі ринкових перетворень в Україні не орієнтувалася на чітко визначену модель. Програма ринкових перетворень в Україні, яка здійснювалася безсистемно і непослідовно, зі зміною централізованого планування шляхом введення інституції приватної власності, невиваженим вивільненням цін, привела до таких наслідків:

1. Поглиблення кризових явищ в економіці країни на макро- і мікрорівні.

2. Втрата суб'єктами влади контролю за докорінними перетвореннями в економічній та соціальній сферах, що сприяє побудові не ринкової, а тіньової економіки, доведенню до зuboжіння більшості населення та збагаченню небагатьох осіб.

У той самий час з огляду на потреби структурної модернізації та адаптації національної економіки найбільш критичними загрозами є:

- зростання конкуренції між виробниками країн, що розвиваються, і країн із перехідною економікою на світовому ринку низькотехнологічних товарів та обмеженість динаміки попиту на такі товари;

- загострення глобальної конкурентної боротьби за інноваційні та інтелектуальні ресурси для створення національних конкурентних переваг;

- імовірність закріплення низькотехнологічного характеру національної економіки та погіршення умов участі в міжнародному поділі праці;

- вичерпання поточних конкурентних переваг галузей економіки України, орієнтованих на зовнішній попит, через подорожчання імпортованих енергоресурсів;

- недостатній рівень використання національного інноваційного потенціалу як головного чинника адаптаційних можливостей економіки й зміцнення національної конкурентоспроможності;

- відсутність ефективних механізмів перерозподілу капіталу від традиційних до технологічно- та наукоємних секторів економіки.

Ринкова трансформація економіки України в 1990-х рр., правове визнання приватної власності об'єктивно викликали до життя та відродили в нашій державі, як і в інших пострадянських та постсоціалістичних країнах, активну підприємницьку діяльність. Новий Цивільний кодекс України (2003) вніс значні зміни у правове регулювання підприємництва, яке стало одним із важливих факторів соціально-економічного розвитку українського суспільства та його трансформації. Ключове питання Кодексу – право приватної власності – знайшло в

ньому повне і всебічне врегулювання, що, у свою чергу, служить правовим підґрунтям для подальшого розвитку підприємництва.

Здійснення підприємницької діяльності в Україні регулюється Конституцією, Господарським кодексом, законами, нормативно-правовими актами Президента та Кабінету Міністрів, нормативно-правовими актами органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими нормативними актами.

Підприємництво є ініціативною, новаторською діяльністю суб'єкта господарювання, спрямована на знаходження найбільш оптимальних економічних рішень з метою одержання максимальної вигоди.

Суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути громадяни України, інших держав; юридичні особи всіх форм власності, встановлених Законом України «Про власність»; об'єднання юридичних осіб; *об'єктами* – організація чи підприємство, засоби виробництва, система менеджменту, технології виробництва тощо.

Економічна література розглядає підприємництво з різних позицій: як економічну категорію, метод господарювання та тип економічного мислення.

Як економічна категорія підприємництво виражає відносини між його суб'єктами з приводу виробництва, розподілу і привласнення благ та послуг.

Суть підприємництва **як методу господарювання** розкривають його основні **функції** – ресурсну, організаційну та інноваційну. Розглянемо їх.

Ресурсна функція підприємництва передбачає націленість на найбільш ефективне використання матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів з урахуванням досягнень науки, техніки, управління й організації виробництва.

Організаційна функція зводиться до діяльності з організації виробництва, збуту, маркетингу, менеджменту і реклами.

Інноваційна функція полягає в сприянні генеруванню та реалізації нових ідей, здійсненню техніко-економічних, наукових розробок, проектів, пов'язаних з господарським ризиком.

В умовах трансформації суспільства змінюється сутнісне наповнення функцій підприємництва. Зокрема, ресурсна функція стає більш інвестиційно та екологічно орієнтованою відповідно до сучасних вимог функціонування на локальному й глобальному рівнях. Організаційна функція акцентується на підвищенні ролі індивідууму, загальній тенденції до зменшення розмірів підприємств, технологізації багатьох видів діяльності. Роль інноваційної функції у процесі трансформацій виходить на перший план, вона стає домінуючою в багатьох видах діяльності.

Трансформація суспільства зумовлює зміни сутнісної складової функцій підприємництва, водночас стимулювання таких змін може прискорити процес трансформації, підвищити конкурентоспроможність держави і підприємств.

В умовах ринкової економіки підприємство є основною виробничою ланкою економіки. Саме на підприємстві відбувається поєднання робочої сили із засобами виробництва. Від діяльності підприємства залежить процес виробництва матеріальних благ, задоволення потреб населення, його життєвий рівень,

результати використання виробничих фондів, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, тобто ефективність господарювання.

Як самостійна одиниця підприємство користується правами юридичної особи, тобто має право розпоряджатися майном, одержувати кредит, укладати господарські угоди з іншими підприємствами. Узагальнюючи існуючі напрацювання, можна визначити **основні принципи функціонування підприємств**:

1. *Принцип самоокупності витрат* вимагає точного обліку й порівняння витрат і результатів, повного відшкодування собівартості продукції. Самоокупність властива лише рентабельним підприємствам, а, отже, держава повинна цілеспрямовано проводити політику на зменшення кількості дотаційних галузей та підприємств, які були поширені при командній системі господарювання.

2. *Принцип самофінансування* полягає не лише в самоокупності витрат, а й у наданні частини одержаного прибутку у повне розпорядження підприємства. Розвиток підприємства повністю забезпечується за рахунок власних коштів, кредитів банку на комерційній договірній основі і за рахунок валютної виручки, що набуває особливого значення в період трансформації, адже трансформаційні процеси стосуються усіх, у тому числі й фінансових структур. Трансформується не тільки підприємство, але і його оточення, яке має відповідати новим умовам.

3. *Принцип матеріальної зацікавленості* у кінцевих результатах праці передбачає створення умов для заохочення ініціативи, підприємливості, досягнення найкращих результатів.

Підприємство несе повну економічну, майнову відповідальність за результати своєї діяльності. Кожне підприємство для вирішення завдань, пов'язаних з виробництвом і реалізацією товарів та наданням послуг, має бути укомплектоване певною кількістю людей, здатних виконувати ці роботи. Усі принципи безпосередньо мають забезпечити організаційну основу інтенсивного характеру індивідуального відтворення на підприємстві.

Ринкова реформація в Україні після подолання кризи має спиратися на модель високорозвиненої, соціально орієнтованої економіки, її ефективного функціонування при регулювальному впливі держави і стимулювальної дії ринкової кон'юнктури. Усі складові цієї моделі в наших умовах, без великого впливу іноземного капіталу, вимагають особливо високого рівня чіткості макро- і мікроекономічного управління, економічного регулювання й контролю з боку держави, високої культури, організації й дисципліни в кожній сфері утворювальної діяльності незалежно від форм власності і господарювання в єдиному правовому полі.

Моделі ринкової економіки в сучасному світі досить різноманітні.

У *французькій* моделі велику роль в управлінні економікою, включаючи виробництво і перерозподіл ВВП, відіграє держава.

У *шведській*, навпаки, спостерігається мінімальний вплив держави у сфері виробництва, але величезний – у сфері перерозподілу доходів, де він має посправжньому соціалістичний характер.

Японія відрізняється багатовіковими традиціями сумісної групової діяльності з високим ступенем організації і дисципліни в кожному колективі. При

порівняно незначному централізованому перерозподілі й фінансуванні ця держава досить жорстко і чітко управляє всім складним економічним організмом.

Американська модель хоча зовні є найбільш лібералізованою, проте має потужний державний вплив не лише на внутрішню, але й на всю світову економіку за допомогою валютно-фінансових і банківсько-кредитних регуляторів.

Україна повинна виробити свою специфічну модель післякризового економічного розвитку. У результаті перехідного процесу мають збільшуватися доходи і накопичення населення, внутрішній інвестиційний потенціал економіки. Ми дотримуємося погляду, згідно з яким ***зміст нової національної економічної моделі*** охоплює:

1) чітку систему макроекономічного і господарського управління, економічного, валютно-фінансового і кредитного регулювання в жорстких правових межах і вільній ринковій кон'юктурі;

2) опору на науково-технічний прогрес та інтелектуальний потенціал;

3) взаємовигідний і паритетний зв'язок у системі світового співтовариства з визначенням власної ніші у конкурентній боротьбі на міжнародних ринках;

4) соціальну орієнтацію економічного розвитку на забезпечення гідного життя людини і суспільства, нормального процесу демократичного відтворення;

5) структурну і якісну збалансованість ринкового попиту та пропозиції, що є основою функціонування й розвитку ринків.

Для стабілізації економічної ситуації в межах трансформаційних процесів потрібні умови реальної протидії неефективному функціонуванню суб'єктів підприємницької діяльності. Для створення таких умов необхідне розуміння економічних та соціально-економічних процесів, що призводять до виникнення та поширення функціональних проблем підприємницьких структур. Для цього необхідним є дослідження процесів формування й функціонування суб'єктів підприємницької діяльності під впливом ринкових відносин і соціально-економічних умов їх існування в межах існуючого в країні інституціонального середовища.

Функціонування кожного суб'єкта підприємницької діяльності об'єктивно взаємозв'язане з існуванням інших економічних суб'єктів, у тому числі суб'єктів підприємницької діяльності, та підпорядковане загальним економічним та соціально-економічним факторам, що впливають на його здатність сприймати та використовувати існуючі умови для досягнення своєї мети. Необхідність сприйняття й використання у процесі діяльності об'єктивних факторів та особливих характерних чинників, притаманних даному інституціональному середовищу, обумовлює утворення тих чи інших функціональних форм існування суб'єктів підприємницької діяльності.

Підприємці-практики звертають увагу на те, що в Україні зберігається досить низький рівень безпеки підприємницької діяльності в реальному секторі економіки. Посилюються загрози, що йдуть від кримінальних структур. Слабкою залишається господарсько-правова дисципліна суб'єктів підприємництва. Як загроза сприймається й непослідовна офіційна економічна політика, яка не дозволяє підприємцеві займатися стратегічним плануванням. За таких умов ни-

зьяка ефективність більшості виробництв не може забезпечити належного рівня прибутків, і власники капіталів шукають їм більш гідного, на їхній погляд, застосування, що загалом призводить до декапіталізації економіки.

За рейтингами Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації, Україна посідає серед 183 країн світу 142-ге місце за рівнем та умовами ведення бізнесу та 181-ше місце за системою адміністрування податків

Основні *проблемні питання ведення підприємницької діяльності* знаходяться у законодавчій площині:

1. Зрегульований процес ліцензування господарської діяльності:

- 78 видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню (з них лише 12 здійснюються на місцевому рівні);

- 39 органів ліцензування (з них 5 – місцеві органи влади).

2. Довготривала процедура отримання документів дозвільного характеру:

- 66 видів дозвільних документів;

- 20 дозвільних органів.

- процедура оформлення документів на відведення земельної ділянки для ведення господарської діяльності займає до 1,5 року.

3. Обтяжлива система нагляду та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання: 85 контролюючих органів. Враховуючи введення у 2009 р. мораторію на проведення заходів контролю, кількість планових документальних перевірок фізичних осіб-підприємців податковими органами зменшилася у 2009 р. на 20,2% порівняно з 2008 р.

4. Неможливість отримання фінансово-кредитної допомоги для розвитку бізнесу. Заборона валютного кредитування банківськими установами фізичних осіб-підприємців та збільшені останніми роками відсоткові ставки по гривневих кредитах значно ускладнили доступ підприємців до кредитних ресурсів.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що малий і середній бізнес у перехідних економіках виконує низку специфічних соціально-економічних функцій:

- сприяння процесам демонополізації, приватизації та роздержавлення економіки, стимулювання розвитку економічної конкуренції;

- вивільнення великих підприємств від виробництва нерентабельної для них дрібносерійної та штучної продукції, тим самим збільшення ефективності їх діяльності, підвищення гнучкості виробництва, зменшення комерційного ризику;

- стимулювання підвищення ділової активності населення та розвитку середнього класу, що становить соціальну базу економічних реформ, забезпечуючи стабільність суспільства;

- протидія люмпенізації та розвиткові утриманської психології, всебічне сприяння розвитку людського капіталу;

- забезпечення додаткових робочих місць, подолання прихованого безробіття, надання роботи звільненим у ході реструктуризації великих підприємств;

- пом'якшення соціальної напруженості завдяки ослабленню майнової диференціації та підвищенню рівня доходів населення;

- залучення до економічного обороту матеріальних, природних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, які «випадають» з поля зору великих компаній;

- поліпшення становища на ринках шляхом забезпечення еластичності їх структури, урегулювання попиту, пропозиції та цін;
- сприяння процесу демократизації суспільства, раціоналізації системи економічної організації та управління.

У перехідній економіці України **для формування і розвитку підприємництва необхідні відповідні умови**. Розглянемо їх.

Економічні умови підприємництва полягають у тому, щоб у суспільстві функціонували багатосуб'єктні (приватні, колективні, державні, кооперативні) власники. Це сприятиме свободі підприємницької діяльності, можливості на свій ризик приймати рішення про використання майна, продукції, прибутків. У зв'язку з цим шляхом створення економічних умов у нашій країні є роздержавлення і приватизація власності, демонополізація господарської діяльності.

Політичні умови визначаються стабільністю і демократизацією суспільного життя в Україні. Для їх забезпечення необхідне надання суб'єктам господарювання гарантії збереження їхньої власності, виключення можливостей націоналізації, експропріації. Владні структури повинні захищати всі види власності, у тому числі інтелектуальної, а також створювати сприятливий підприємницький клімат відповідною податковою, кредитною, митною та іншою політикою.

Інституціональні умови визначаються заходами, що здійснюються державою для формування нових, усунення старих або трансформації наявних власницьких, трудових, фінансових, соціальних та інших економічних інститутів. Інституціональне середовище визначається наявністю необхідних інститутів та організаційної структури, яка б була здатна забезпечити та підтримувати ефективне функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в нових умовах.

Юридичні умови полягають у створенні нормативної бази підприємництва та його правової захищеності. У 1991–92 рр. в Україні сформовано організаційно-правову базу для розвитку підприємництва в умовах становлення ринкової системи господарювання прийняттям низки законів, найважливішими з яких є Господарський кодекс, Закони «Про підприємництво» і «Про цінні папери і фондову біржу».

Соціальні умови підприємництва полягають у створенні сприятливого психологічного клімату серед населення. З цим в Україні є ще багато проблем, оскільки кілька поколінь жило в умовах, які створювали негативне ставлення до підприємництва. Консервативне мислення швидко не змінюється, але вже існують новітні моделі розвитку підприємницької діяльності (кластери тощо).

Розвиток малого підприємництва не можна розглядати як суто просте доповнення головної домінанти переходу до зрілої ринкової економіки, тобто великого бізнесу. Роль малого підприємницького сектору в економіці країни та її регіонів у зміцненні та розвитку ринкових відносин незрівнянно вища, ніж частка цього сектору в результатах економічної діяльності країни та кожного регіону. Підприємництво відіграє в трансформаційній економіці важливу системотвірну роль, і його збалансований розвиток в регіонах України є стратегічно важливим завданням.

12.2. Фінансове забезпечення регіональних програм розвитку малого підприємництва

Для підтримки розвитку малого бізнесу, відповідно до Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва», в регіонах України розроблено регіональні програми для забезпечення зміцнення малого підприємництва, що стало особливо актуальним з огляду на прийняття України до СОТ.

Аналізуючи якість програм, зазначимо, що регіональні програми розвитку малого підприємництва в більшості регіонів стали змістовнішими, орієнтованими на регіональні пріоритети та інноваційні заходи. Дослідження напрямів і заходів щодо виконання регіональних програм дає змогу оцінити внесок місцевих органів виконавчої влади у створення найбільш сприятливих умов для розвитку підприємництва в цих регіонах. Реалізація заходів регіональних програм розвитку малого підприємництва потребує стабільного фінансування з початку дії програми і до її завершення. Стабільність фінансування регіональної програми і забезпечення рівномірного поетапного надходження коштів для реалізації програмних заходів є запорукою ефективності роботи місцевих органів виконавчої влади й самоврядування у зміцненні сектору малого підприємництва і вирішенні соціально-економічних проблем регіону.

Фінансування регіональних програм розвитку малого підприємництва за рахунок цільових коштів місцевих бюджетів упродовж 2007–2008 рр. було передбачене в усіх регіонах України. Впродовж двох років дії програм фактичне фінансування їх заходів з місцевих бюджетів здійснювалося в усіх регіонах, за винятком м. Севастополя.

У 2007–2008 рр. сумарні заплановані видатки місцевих бюджетів на реалізацію програмних заходів в усіх регіонах становили 126,6 млн грн, і переважна більшість регіонів здійснювала фінансування в межах передбачених обсягів. За підсумками двох років на реалізацію програм в усіх регіонах України з обласних і місцевих бюджетів було витрачено 92,85 млн грн (73,3% від запланованого) [8].

Разом з тим, у 2008 р. в м. Києві обсяги фінансування програмних заходів становили 24,94 млн грн (42% від запланованого). Останніми роками в м. Києві спостерігається негативна тенденція щодо зменшення обсягів фінансування заходів регіональної програми розвитку малого та середнього підприємництва з міського бюджету, що свідчить про погіршення ставлення міської влади до підтримки малого і середнього підприємництва в місті (рис. 12.1).

У цілому по Україні в 2008 р. (за винятком м. Києва) збільшився загальний обсяг фінансування з обласних бюджетів заходів регіональних програм розвитку малого підприємництва. Якщо в 2007 р. в 26 регіонах України на реалізацію програмних заходів витрачено 11,8 млн грн, то у 2008 р. майже 14,7 млн грн.

Основний внесок у таке зростання зробили: Луганська, Одеська, Полтавська, Івано-Франківська, Донецька, Хмельницька, Черкаська та Рівненська обл., які в 2008 р. значно збільшили обсяги витрат на програмні заходи. Натомість, порівняно з 2007 р., зменшили обсяги фінансування: м. Київ, АР Крим, Дніпропетровська, Вінницька, Чернігівська, Житомирська, Херсонська обл. Найбільше скорочення (в 6,7 раза) спостерігалось в Дніпропетровській обл.

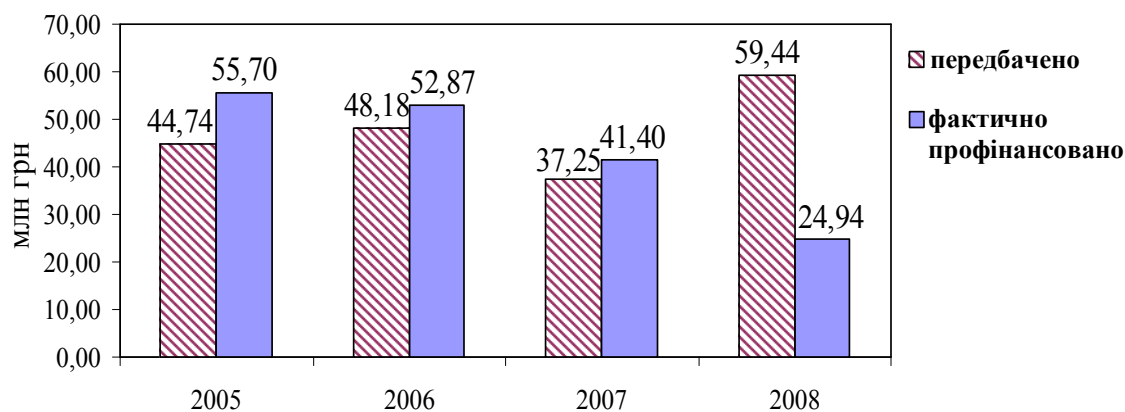

Рис. 12.1. Обсяги фінансування регіональної програми розвитку малого та середнього підприємництва в м. Києві

Забезпечення фінансування в повному обсязі заходів регіональних програм та ефективне використання коштів місцевих бюджетів є запорукою розвитку і зміцнення малого підприємництва, що дозволяє вирішувати соціально-економічні проблеми в регіонах, сприяє їхньому розвитку. За підсумками 2007–2008 рр. найбільші обсяги бюджетного фінансування на реалізацію програмних заходів було здійснено в АР Крим (2,56 млн грн), Кіровоградській (2,79 млн грн), Хмельницькій (2,15 млн грн), Вінницькій (майже 2 млн грн), Івано-Франківській (1,7 млн грн), Луганській (1,5 млн грн), Одеській (1,5 млн грн), Полтавській (1,25 млн грн) та Волинській (1,23 млн грн) обл. Найменші обсяги фінансування за два роки мали програми: м. Севастополя (100 тис грн), Київської (139,5 тис грн), Закарпатської (249,7 тис грн) та Житомирської обл. (372,3 тис грн).

У повному або майже в повному обсязі (90–100% від передбачених у 2007 р. в місцевих бюджетах видатків) регіональні програми розвитку малого підприємництва було профінансовано в 16 регіонах: АР Крим, Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Черкаській обл., м. Київ та м. Севастополь. У 2008 р. таких регіонів було 18: АР Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Черкаська та Чернівецька обл.

Істотним недоліком у фінансуванні регіональних програм залишається нерівномірність надходження коштів з регіональних бюджетів для реалізації програмних заходів. У 2008 р. з 14,7 млн грн, витрачених у регіонах (за винятком м. Києва) 59,4% було виділено в останньому кварталі року, що негативно впливає на якість виконання програмних заходів. В останньому кварталі 2007 р. на реалізацію заходів було витрачено 54,5% від річних обсягів фінансування [8].

Зберігається нерівномірність відносного фінансування програм у розрізі регіонів. У цілому по Україні у 2007–2008 рр. середній рівень видатків місцевих бюджетів на реалізацію заходів регіональних програм по відношенню до кількості малих підприємств становив 261,7 грн / підприємство. Разом з тим лише в м. Києві (852,7 грн / підприємство) і Хмельницькій обл. (313,5 грн

/ підприємство) цей рівень було перевищено. Наблизилися до нього Волинська (236,27 грн / підприємство), Вінницька (235,67 грн / підприємство), Кіровоградська (226,1 грн / підприємство) та Івано-Франківська обл. (211,85 грн / підприємство). Найнижчий рівень відносного фінансування спостерігається в Київській (10,36 грн / підприємство), Запорізькій (23,19 грн / підприємство), Харківській (26,88 грн / підприємство), Дніпропетровській обл. (31,22 грн / підприємство) і м. Севастополі (30,34 грн / підприємство).

Значні диспропорції в обсягах фінансування регіональних програм та рівнях підтримки впродовж ряду років негативно впливають на розвиток малого бізнесу в цілому по Україні, як наслідок, відбувається нагромадження соціально-економічних проблем і гальмування їх вирішення в регіонах.

Аналіз *структури фінансування заходів регіональних програм* показує, що в більшості регіонів перевага надається заходам програми з *безпосередньої фінансової підтримки малого підприємництва* в регіонах. Упродовж двох років найбільші обсяги фінансування заходів регіональних програм було спрямовано на компенсацію частини вартості банківських кредитів для суб'єктів малого підприємництва за рахунок бюджетних коштів – майже **70%**.

Значний обсяг коштів – **17%** від загальних обсягів фінансування регіональних програм – було використано на *надання інформаційної допомоги, здійснення навчання, організацію семінарів, конференцій, забезпечення участі підприємців у виставкових заходах*. У 2007–2008 рр. звітували про фінансування за цими напрямками підтримки 25 регіонів України (крім Хмельницької та Черкаської обл.).

На *пільгове кредитування* інвестиційних проектів, фінансування на поворотній та безповоротній основі було витрачено **9,66%** коштів регіональних бюджетів, спрямованих на реалізацію програмних заходів. Пільгові кредити малому та середньому підприємству надавали у Вінницькій, Волинській, Донецькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській обл.

Порівняно з попередньою програмою вдвічі збільшилася кількість регіонів, які приділяють увагу *створенню нових та забезпеченню функціонування існуючих об'єктів інфраструктури підтримки малого підприємництва*, а обсяг коштів становив **3,48%** від загального фінансування програмних заходів. Бюджетні кошти на розвиток інфраструктури спрямовувалися в АР Крим, Волинській, Донецькій, Івано-Франківській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Чернівецькій, Чернігівській обл. та м. Києві.

Запровадження Україною в липні 2008 р. принципів Європейської Хартії потребує змін у підходах до вирішенні проблемних питань малого підприємництва. Водночас, упроваджуючи принципи Європейської Хартії, на місцевому рівні необхідно більше уваги приділяти фінансуванню заходів щодо створення нових та забезпечення функціонування вже існуючих об'єктів інфраструктури підтримки малого підприємництва.

Найбільш поширеним інструментом надання фінансової допомоги малому бізнесу на місцевому рівні є регіональні фонди підтримки підприємництва. Останнім часом функції фондів як установ інфраструктури значно розширилися. Фонди мають можливість визначати потреби малого підприємництва регіо-

ну шляхом вивчення звернень до них підприємців, кваліфіковано оцінювати та відбирати для подальшого фінансування інвестиційні проекти підприємців, надавати консультативно-методичну допомогу, фінансово-кредитну підтримку малому бізнесу, здійснювати моніторинг ефективності використання коштів та результативності впровадження бізнес-проектів.

Спрямування коштів на розвиток малого та середнього бізнесу через регіональні фонди підтримки підприємництва (РФПП) здійснено в 20 регіонах, а саме: АР Крим, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській обл.

В умовах світової фінансової кризи, що несприятливим чином позначилася на вітчизняному підприємстві, малий бізнес є найбільш уразливим та незахищеним сектором, який потребує опіки з боку влади. Фінансова підтримка малого і середнього бізнесу на місцевому рівні дозволяє запобігти згортанню підприємництва, зростанню безробіття та сприяє вирішенню соціальних проблем у регіонах.

У 2007–2008 рр. в усіх регіонах України в рамках програмних заходів малим і середнім підприємцям надавалися пільгові кредити, здійснювалася компенсація частини вартості банківських кредитів за рахунок коштів місцевих бюджетів, забезпечувалося покриття ризику неповернення кредитних коштів, створювалися бази даних інфраструктури банківських та небанківських фінансово-кредитних установ. Більшість заходів місцевих органів виконавчої влади було спрямовано на відпрацювання існуючих та впровадження нових фінансових технологій підтримки малого підприємництва, зокрема мікрокредитування, ними здійснювався пошук шляхів до співробітництва з недержавними фінансово-кредитними установами для спільної участі у кредитуванні суб'єктів малого підприємництва. Певна робота в регіонах проводилася зі створення нових фінансово-кредитних установ, які спеціалізуються на мікрокредитуванні малого бізнесу, а також надавалася фінансова допомога вже існуючим.

Для інформаційної підтримки підприємців з питань фінансово-кредитного забезпечення на веб-сторінках місцевих органів влади розміщено електронні довідники щодо джерел фінансування, кредитних програм, операторів ринку фінансових послуг.

У рамках реалізації регіональних програм за рахунок коштів обласного бюджету на пільгових умовах суб'єктам малого бізнесу надавалися кредити у Вінницькій, Волинській, Донецькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській та Чернігівській обл. кредитування здійснювалося мережею спеціально створених регіональних та місцевих фондів підтримки підприємництва.

З метою залучення додаткових фінансових ресурсів для розвитку і підтримки малого підприємництва між місцевою владою та комерційними банками укладалась угоди про співробітництво у кредитуванні суб'єктів малого і середнього підприємництва.

У 2007–2008 рр. комерційними банками було надано суб'єктам малого підприємництва кредитів на суму: 23,65 млрд грн, 169,7 млн дол. США та 2,4 млн

євро, з яких 568,2 млн грн отримали фермерські господарства для придбання техніки, насіння, мінеральних добрив, паливно-мастильних матеріалів. Надані кредитні ресурси спрямовувалися на підтримку бізнес-проектів, реконструкцію приміщень, придбання техніки, поповнення обігових коштів підприємств, а також на організацію та проведення підприємницької діяльності.

Обсяги банківського кредитування малого бізнесу останніми роками зросли на 80%, але потреба малих підприємств у кредитних ресурсах задовольняється не більше ніж на 5–7%. Проблема полягає в тому, що малим підприємцям для започаткування та розвитку бізнесу достатньо складно отримати гроші в банках, тому в більшості випадків підприємці оформляють кредитні договори як громадяни на побутові цілі. Малий бізнес потребує запровадження спеціальних умов, що передбачають: прискорення процедури оформлення та запровадження різноманітності форм кредитування, беззаставного надання кредитів, кредитування «з нуля», мікрокредитування. Необхідно зазначити, що в 2007–2008 рр. спостерігалася тенденція зростання роздрібного банківського кредитування малого і середнього бізнесу, але на цей процес наприкінці 2008 р. значно вплинула світова криза ліквідності.

Лідерські позиції на ринку кредитування малого і середнього бізнесу в Україні посідають Райффайзен Банк Аваль, ПриватБанк, УкрСиббанк, Хрещатик, ПравексБанк, Форум, ПроКредитБанк, ОTR-Банк [8].

У 2007–2008 рр. продовжувалася реалізація програм кредитування малого підприємництва міжнародними фінансовими організаціями, такими як Німецько-Український фонд (НУФ) та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Такі програми діють у Дніпропетровській, Волинській, Закарпатській та Рівненській обл. Як приклад, за рахунок кредитних ліній НУФ і ЄБРР у Рівненській обл. здійснено довгострокове кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу на суму 224,1 млн грн.

Загальна сума коштів, наданих комерційними банками вітчизняним суб'єктам малого та середнього підприємництва в рамках кредитних ліній міжнародних фінансових організацій, у 2007–2008 рр. становила 13,6 млрд грн, 184,6 млн дол США та 4,4 млн євро.

Альтернативним інструментом мікрокредитування малого підприємництва в регіонах залишаються небанківські фінансові установи. Проте на сьогодні вони ще не можуть посісти провідних позицій у системі кредитування малого бізнесу. Так, упродовж двох років запровадження програми кредитними спілками було надано позичок на загальну суму 568,2 млн грн, що становить лише 2,4% від загальних обсягів кредитування підприємництва.

Активно працювали кредитні спілки в Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Черкаській, Чернівецькій обл. та м. Києві.

Пріоритетними галузями кредитування малого підприємництва є торгово-посередницька діяльність (оптова та роздрібна торгівля), сільське господарство, виробнича діяльність та надання послуг, будівництво, транспортні послуги.

Важливою формою діяльності в підтримці малого бізнесу є робота Фонду гарантування позик, створеного в Івано-Франківській обл. Гарантійна схема

фінансування малого підприємництва полягає у наданні часткової фінансової поруки підприємцям, які не мають належного забезпечення кредиту. За такою схемою гарантування кредитів профінансовано бізнес-проект на суму 360 тис. грн.

Діяльність місцевих органів влади у напрямку покращання доступу до кредитних ресурсів для представників малого бізнесу полягає у налагодженні співпраці з комерційними банками та запровадженні дієвих заходів фінансової підтримки малого підприємництва в рамках регіональних програм. У цьому напрямку місцева влада та банківські установи мають розподіляти між собою обов'язки та ризики, пов'язані з кредитуванням бізнес-проектів суб'єктів малого підприємництва. Впровадження компенсації частини відсотків за банківські кредити, які надає підприємцям уповноважений банк, та надання гарантій повернення кредиту (у вигляді застави, ресурсного покриття або заставного майна) є найбільш поширеними механізмами такої співпраці.

Заходи, спрямовані на здешевлення вартості кредитів для суб'єктів малого підприємництва за рахунок бюджетних коштів, здійснювали 18 регіонів: АР Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська обл. та м. Київ.

Важливим фактором стратегічного зростання підприємницького потенціалу регіонів є надходження інвестиційних ресурсів. З метою підвищення інвестиційної привабливості малого та середнього підприємництва місцеві органи влади в рамках регіональних програм упроваджували заходи щодо визначення інвестиційних потреб малого підприємництва регіону, надання допомоги у пошуку потенційних партнерів і формування сприятливого клімату. В 2008 р. проведено Міжнародний інвестиційний форум у Чернівецькій обл. та Міжнародний інвестиційний форум «Таврійські горизонти: співпраця, інвестиції, економічний розвиток» у м. Херсоні.

З огляду на розвиток інтеграційних процесів та вступ України до СОТ одним з напрямів регіональних програм розвитку підприємництва є підтримка інноваційних бізнес-проектів. Про реалізацію таких проектів у 2007–2008 рр. свідчать дані по 7 регіонах: Вінницькій, Волинській, Донецькій, Київській, Кіровоградській, Херсонській та Хмельницькій обл. Разом з тим кількість підтриманих інноваційних проектів є недостатньою. Отже, на місцевому рівні необхідно більше уваги приділяти заходам з підтримки інноваційного розвитку підприємництва, оскільки в сучасних умовах упровадження інноваційних проектів у регіонах дозволить вирішувати важливі проблеми, сприятиме зміцненню конкурентоспроможності та економічному зростанню регіонів.

Разом з тим реальне створення нормативно-правових умов розвитку малого підприємництва на місцевому рівні потребує вдосконалення податкового законодавства на центральному рівні. Зокрема, для зниження податкового навантаження на суб'єктів малого підприємництва в умовах світової фінансової кризи необхідно законодавчо закріпити спрощену систему оподаткування для суб'єктів малого підприємництва шляхом прийняття Закону України «Про

спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємства», а також прийняти новий Закон України «Про місцеві податки і збори», що забезпечить: скасування неефективних і обтяжливих податків і зборів, що не відіграють істотної ролі у формуванні доходів державного та місцевих бюджетів; зниження податкового навантаження на суб'єктів господарювання; зменшення витрат на адміністрування таких податків і зборів; диференційний підхід до сплати податків і зборів залежно від умов та доцільності для кожного регіону та органів місцевого самоврядування.

12.3. Інфраструктура підтримки розвитку малого бізнесу в регіонах України

Важливою формою ресурсної підтримки на місцевому рівні є залучення суб'єктів малого підприємства до формування, розміщення і виконання на конкурсних засадах державних та регіональних замовлень на виконання робіт, надання послуг для задоволення державних та регіональних потреб. У 19 регіонах у 2007–2008 рр. серед суб'єктів малого підприємства розміщено регіональних або державних замовлень на загальну суму понад 13,1 млрд грн, що вдвічі більше, ніж за два роки попередньої програми. Середня вартість одного замовлення за 2007–2008 рр. за участі суб'єктів малого підприємства становила 514,72 грн (2005–2006 рр. – 254,89 грн). Найбільші обсяги розміщених серед суб'єктів малого підприємства регіональних та державних замовлень у 2007–2008 рр. зафіксовано в м. Києві (7,9 млрд грн), Івано-Франківській (майже 782 млн грн), Волинській (586,3 млн грн) та Луганській обл. (540,1 млн грн) [8].

Проте 8 регіонів (Донецька, Житомирська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Чернігівська обл. та м. Севастополь) до участі в реалізації державних і регіональних замовлень не залучали малі підприємства.

З метою створення умов для доступу малого підприємства до виконання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти та у зв'язку з приєднанням України до Європейської Хартії, для малих підприємств необхідно на законодавчому рівні встановити квоти в загальних обсягах реалізації закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, як це передбачено статтею 25 Директиви 2004/18 ЄС Європейського Парламенту й Ради «Про координацію порядку надання державних контрактів на виконання робіт, поставку товарів і надання послуг» від 31 березня 2004 р.

З кожним роком у регіонах України набувають поширення нові форми ресурсної підтримки малого підприємства. Так, упродовж 2007–2008 рр. на місцевому рівні тривала робота зі створення промислових кластерів, удосконалення підприємницького клімату за рахунок перспективних напрямків (франчайзингу, субконтрактації, бенчмаркінгу).

Аналіз регіональних програм свідчить, що на Донеччині у 2008 р. проведено 5 інформаційних семінарів з питань франчайзингу, у Закарпатській обл. в рамках Швейцарсько-українського проекту розвитку лісового господарства в Закарпатті FORZA розпочато проведення кластерного аналізу лісового сектору Карпатського регіону України, метою якого є комплексний системний опис,

оцінка та аналіз лісового сектору Карпатського регіону України з огляду на його ресурсний потенціал, галузеві структури, економічні можливості, соціально-економічне значення тощо. В Запорізькій обл. будується елеватор «Ніконія», який буде обслуговувати (об'єднувати) фермерські господарства Запорізького району. Створюється кластер бджільництва «Бджола не знає кордонів», проводиться робота щодо створення кластера машинобудування у м. Мелітополі, вивчається досвід Італії щодо розвитку інноваційно-технологічних та агротуристичних кластерів [10].

Враховуючи, що кластерні об'єднання є однією з найефективніших форм розвитку малого бізнесу, особливо в умовах фінансової кризи, важливим завданням місцевої влади є сприяння створенню таких об'єднань, а також підтримка вже працюючих. Процес формування інфраструктури підтримки малого підприємництва передбачає створення нових та вдосконалення роботи діючих об'єктів інфраструктури, які надають фінансові, матеріально-технічні, інформаційні, технологічні, консультативні, маркетингові, кадрові й освітні послуги.

У 2008 р. в Україні функціонували такі об'єкти інфраструктури підтримки підприємництва: 465 бізнес-центрів, 69 бізнес-інкубаторів, 40 технопарків, 790 лізингових центрів, 2526 небанківських фінансово-кредитних установи (в т. ч. 1884 кредитні спілки), 277 фондів підтримки підприємництва, 3012 інвестиційно-інноваційні фондів і компаній, 3233 інформаційно-консультативні установи.

Станом на 01.01.2009 р. найбільша кількість об'єктів інфраструктури створена в таких регіонах (за об'єктами інфраструктури):

- бізнес-центри (м. Київ – 163; Харківська обл. – 31; Луганська обл. – 28; Донецька і Кіровоградська обл. – по 23; АР Крим – 21);
- бізнес-інкубатори (м. Київ – 11; АР Крим та Харківська обл. – по 5; Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська обл. – по 4);
- технопарки (м. Київ – 18; Харківська обл. – 5; Львівська обл. – 4);
- лізингові центри (м. Київ – 400; Харківська обл. – 230; Донецька обл. – 34);
- кредитні спілки (м. Київ – 618; Полтавська обл. – 172; Луганська обл. – 168; Донецька обл. – 153);
- фонди підтримки підприємництва (м. Київ – 105; Львівська обл. – 15; Вінницька, Київська, Луганська, Полтавська обл. – 13);
- інвестиційно-інноваційні фонди і компанії (м. Київ – 1963; Донецька обл. – 271; Житомирська обл. – 152; Харківська обл. – 123; Одеська обл. – 106);
- інформаційно-консультативні установи (м. Київ – 1253; Донецька обл. – 400; Полтавська обл. – 239; Миколаївська обл. – 210; Харківська обл. – 191; Луганська обл. – 105).

Упродовж 2007–2008 рр. лідерські позиції за кількістю новостворених об'єктів інфраструктури зайняли такі регіони: м. Київ, Донецька та Харківська обл. – за бізнес-центрами; Дніпропетровська та Луганська обл. – за бізнес-інкубаторами; Харківська обл., м. Київ, Львівська обл. – за технопарками; Харківська обл., м. Київ, Донецька обл. – за лізинговими центрами; м. Київ, Донецька та Чернігівська обл. – за кредитними спілками; м. Київ, Волинська, Вінницька та Івано-Франківська обл. – за фондами підтримки підприємництва [8].

Так, в АР Крим створено бізнес-центр «Алуштинський експоцентр», «Центр розвитку бізнесу», «Кримський республіканський центр підтримки реформ»; у м. Дніпропетровську – технологічний парк «Машинобудівельні технології»; в м. Коростені (Житомирська обл.) – технопарк «Коростенський індустріальний парк». Разом з тим за час дії програми в деяких регіонах України спостерігалася тенденція щодо зменшення об'єктів інфраструктури, зокрема: бізнес-центрів (у Запорізькій і Чернівецькій обл.), бізнес-інкубаторів (у Запорізькій обл., м. Севастополі), лізингових центрів (в Одеській обл., м. Севастополі, Сумській та Луганській обл.), кредитних спілок (у Кіровоградській, Одеській та Тернопільській обл.), фондів підтримки підприємництва (в Полтавській, Львівській, Сумській, Херсонській обл. та м. Севастополі). За даними державних адміністрацій, основною причиною припинення функціонування більшості установ інфраструктури є відсутність фінансових ресурсів на їх утримання.

Загальновідомо, що найбільш ефективними є об'єкти інфраструктури підтримки підприємництва, створені за участі органів влади та самоврядування. Послуги таких установ є більш кваліфікованими, а їх вартість максимально наближена до можливостей малого підприємництва. Нерідкими є випадки, коли муніципальні установи інфраструктури надають підприємцям навчально-освітні та інші послуги на безоплатній основі. Проте, за підсумками 2008 р. лише 3,7% загальної кількості об'єктів інфраструктури створено за участі місцевих органів виконавчої влади та самоврядування.

Найпоширенішою формою участі місцевих органів виконавчої влади та органів самоврядування у формуванні інфраструктури є заснування регіональних і місцевих фондів підтримки підприємництва. Зазначеними фондами здійснюється фінансова підтримка малого підприємництва; проводяться конференції, тренінги, навчальні семінари, «круглі столи»; надається методично-консультативна допомога. Так, у 2008 р. фондом підтримки підприємництва АР Крим суб'єктам господарювання надано більше 200 консультацій. Так, у Донецькій обл. регіональним фондом підтримки підприємництва проведено 80 заходів, у яких взяли участь близько 2 тис. осіб. Протягом 2007–2008 рр. регіональним фондом підтримки підприємництва в Івано-Франківській обл. проведено 107 семінарів, конференцій, тренінг-курсів, надано 8,4 тис. консультацій.

Регіональним фондом підтримки підприємництва в Луганській обл. у 2008 р. проведено 46 тренінгів, участь у яких взяв 1271 представник малого бізнесу, надано 1371 консультацію підприємницьким структурам області з економічних та юридичних питань.

З початку 2008 р. Сумським обласним фондом підтримки підприємництва надано консультації 90 підприємцям щодо розроблення бізнес-планів, що дало можливість 30 з них взяти участь у конкурсах для отримання відшкодування та отримати відповідну фінансову допомогу. За 2008 р. через регіональний фонд підтримки підприємництва по Чернігівській обл. здійснено фінансову підтримку 7 проектів суб'єктів підприємницької діяльності на загальну суму 666,45 тис грн. Істотна допомога в розвитку та підтримці суб'єктів малого підприємництва надається через створені в усіх регіонах України (окрім м. Севастополя) веб-сторінки для суб'єктів підприємницької діяльності.

Аналізуючи сучасний стан вітчизняної інфраструктури підтримки малого підприємництва потрібно зазначити, що активному її розвитку перешкоджає відсутність нормативної бази, а також стимулювальних підходів до регулювання діяльності таких установ. Отже, актуальним є розроблення та затвердження Типового положення про порядок створення та функціонування бізнес-інкубаторів, що найбільше відповідає сучасним вимогам підтримки суб'єктів малого підприємництва на стадії їх становлення й розвитку відповідно до норм і стандартів ЄС.

Необхідно зазначити, що в 2007–2008 рр. значна увага місцевих органів виконавчої влади та самоврядування приділялася питанням підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів для сфери малого підприємництва, залученню до підприємницької діяльності незайнятого населення, в першу чергу незахищених верств (безробітних, інвалідів, молоді, жінок, звільнених у запас військовослужбовців) та орієнтації на самозайнятність.

Станом на 01.01.2009 р. в 4710 навчальних закладах загальної, професійної та вищої освіти України запроваджено навчання основам та практиці підприємництва (у 21,5% від їх загальної кількості). Крім того, перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів для сфери підприємництва здійснюють 796 вищих навчальних закладів, що становить 72,8% від загальної кількості зазначених закладів.

За час дії програм загальна кількість навчальних закладів (в т. ч. загальної, професійної, вищої освіти), де запроваджено навчання основ та практики підприємництва, збільшилась на 138 одиниць. Найкращі результати за цим показником належать Вінницькій та Луганській обл.

Водночас кількість вищих навчальних закладів, що здійснюють перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів для сфери малого підприємництва, зросла на 441 одиницю за рахунок збільшення таких закладів у Вінницькій, Дніпропетровській, Одеській, Рівненській та Хмельницькій обл. Впродовж 2007–2008 р. фахову підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації для заняття підприємницькою діяльністю пройшли 192,8 тис. осіб, у т. ч. 111,4 тис. безробітних і 81,4 тис. підприємців.

У напрямку вдосконалення нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності в регіонах України впродовж двох років дії регіональних програм робота місцевих органів виконавчої влади й органів самоврядування була спрямована на забезпечення виконання законодавства в регуляторній, реєстраційній і дозвільній сферах. З метою запобігання прийняттю неефективних регуляторних актів здійснювалося відстеження результативності дії прийнятих регуляторних актів відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження методик проведення аналізу впливу і відстеження результативності регуляторного акта». Забезпечувалися гласність, відкритість та прозорість регуляторної діяльності шляхом проведення публічних обговорень проектів регуляторних актів із суб'єктами господарювання, громадянами та їх об'єднаннями на засіданнях «круглих столів» і координаційних рад, обов'язкового оприлюднення проектів у засобах масової інформації, на інформаційних стендах та офіційних веб-сайтах місцевих органів влади. Реєстри

чинних регуляторних актів у сфері господарської діяльності розміщувалися на сайтах облдержадміністрацій у розділі «Регуляторна політика (діяльність)».

Зокрема, для перегляду регуляторних актів у сфері землекористування, будівництва, туризму, тарифів на транспортні послуги в облдержадміністраціях створювалися робочі групи. За підсумками проведеного моніторингу виявлено регуляторні акти, видані всупереч вимогам вищезазначеного закону, що підлягають скасуванню або перегляду шляхом внесення до них змін та доповнень. Разом з тим проведення системної роботи із забезпечення вільного доступу до інформації про всі етапи підготовки та подальшого відстеження результативності регуляторних актів передбачає необхідність створення єдиного державного реєстру регуляторних актів.

З метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування триває робота щодо удосконалення процедур започаткування підприємницької діяльності. Для здійснення безперебійної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності створені відповідні організаційно-технічні умови ведення Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (ЄДР). Завдяки відпрацюванню практичних механізмів взаємодії між представниками установ та організацій, які працюють в «єдиному вікні» забезпечено реєстрацію та взяття на облік суб'єктів господарювання (включаючи процедури постановки на облік в інших органах) у терміни від 1 до 3 днів з моменту подання відповідних документів. Для прикладу, в Житомирській обл. станом на 01.01.2009 р. діють 28 органів державної реєстрації, роботу яких забезпечують 37 державних реєстраторів, при цьому процес реєстрації не перевищує 2 доби.

У більшості регіонів України місцевими органами виконавчої влади надається ресурсна та інформаційна допомога суб'єктам малого підприємництва шляхом створення баз даних незадіяних нежитлових приміщень, незавершеного будівництва, виробничих площ, вільних земельних ділянок та через надання вільних приміщень комунального майна в оренду і передачу їх у власність. Зазначена інформація оприлюднюється у місцевих засобах масової інформації, розміщується на офіційних веб-сторінках обласних державних адміністрацій.

Упродовж 2007–2008 рр. загальна площа приміщень, переданих місцевою владою підприємцям для ведення господарської діяльності, становила: в оренду – майже 6,3 млн м², у власність – понад 2,6 млн м² (за час дії програми на 2005–2006 рр. в оренду надано майже 6,4 млн м², а у власність – 2,4 млн м²). У ряді регіонів при розрахунку орендних ставок для суб'єктів малого підприємництва застосовуються понижувальні коефіцієнти. Зокрема, в АР Крим до орендних ставок для орендарів, що є суб'єктами малого підприємництва та здійснюють виробничу діяльність безпосередньо на орендованих виробничих площах (крім офісів), застосовується коефіцієнт 0,7.

У регіональних програмах особлива увага приділялася питанням підвищення рівня підприємницької активності незайнятого населення у сільській місцевості. Зокрема, на Закарпатті (с. Лазещина Рахівського району) відбувся Етно-фестиваль сільського та агротуризму «Гуцульська Ріпа» («Європа в одному

селі»). Видано буклет «Закарпаття – край чудес» (українською та англійською мовами); листівку «Запрошуємо на Закарпаття!» (російською та англійською мовами); 2 різновиди буклетів із сільського зеленого туризму «Відпочивайте в селах Закарпаття» (українською та німецькою мовами); довідник «Кращі сільські садиби»; карту туристичних маршрутів Закарпаття. Виготовлено презентаційний DVD-фільм «Закарпаття – сільський зелений туризм» (українською, російською, англійською та угорською мовами) та інформаційну програму-довідник відпочинку на Закарпатті. Започатковано туристичний фестиваль «Євро Карпати» та проведено похід-акцію з популяризації туристичних маршрутів та сільського зеленого туризму «ПройдиСвіт».

В ряді областей України проведено конференції, семінари та круглі столи, на яких обговорено проблеми розвитку підприємництва. На Луганщині (сміт Станиця Луганська) проведена «Виставка-ярмарок сільського туризму».

В умовах економічної кризи пріоритетним напрямом фінансування заходів регіональних програм підтримки малого підприємництва мають стати навчально-освітні заходи для підприємців-початківців з основ ведення бізнесу – це допоможе значній частині працездатного населення, що внаслідок скорочення штатів підприємств залишається без роботи, зайнятись підприємницькою діяльністю.

Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва щорічно здійснює комплексну оцінку і порівняння регіонів за станом розвитку та підтримки малого підприємництва (далі Рейтинг–2008), згідно з методикою, розробленою Держкомпідприємництвом. З метою підвищення об'єктивності порівняльної оцінки до переліку показників включено як кількісні, так і якісні показники і критерії, що характеризують стан розвитку малого підприємництва в регіонах, і які за оцінками експертів є найбільш важливими в розрахунку місця кожного регіону в Рейтингу–2008. Визначені показники і критерії за певними ознаками сформовано в три групи, що мають різний вплив на загальний інтегрований показник (рейтинговий бал). Зокрема: I група – показники щодо кількості суб'єктів малого підприємництва та економічні показники їхньої діяльності (60%). II група – критерії оцінки ефективності діяльності місцевих органів влади та самоврядування щодо стимулювання розвитку малого бізнесу (30%). III група – показники стану розвитку інфраструктури підтримки малого підприємництва та громадської підтримки (10%). Таким чином, перша група показників має максимальний вплив на інтегральний бал, а друга та третя носять стимулювальний характер [8].

Розрахунок Рейтингу–2008 здійснювався на основі офіційних даних Державного комітету статистики України, інформації Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та Єдиного ліцензійного реєстру, звітної інформації Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій про хід виконання регіональних програм розвитку малого підприємництва, про стан реалізації державної регуляторної політики та про виконання законодавства з питань спрощення процедур реєстрації та видачі дозволів.

Рейтинг–2008 обчислено за 53 показниками, які містять вимірні числові дані і додаткові бали. При цьому регіонам, у яких спостерігався певний позитив-

вний фактор впливу, присвоєно додатковий бал. Так, окремі показники II–III групи оцінювалися відповідними балами, величина яких визначалась експертним шляхом. Перелік показників є однаковим для всіх регіонів, тому безпосередній розрахунок місця регіону серед регіонів України здійснювався як за кожним показником окремо, так і за групою показників, що дало можливість, крім загального рейтингу, визначити групові та часткові рейтинги регіонів. Залежно від результатів розрахунку величини інтегрального бала регіони умовно розподілено на 4 групи: «лідери», «переслідувачі», «основний масив» та «аутсайтери».

За даними рейтингу–2008 *групу лідерів* (з 1-го по 7-ме місце) сформували: м. Київ, Одеська, Дніпропетровська, Луганська, Миколаївська, Херсонська та Кіровоградська обл. Протягом 2000–2008 рр. м. Київ незмінно посідає перше місце, а Одеська обл. упродовж зазначеного періоду чергує друге місце з третім (у 2008 р. – 2-ге місце). Дніпропетровська обл. останні 5 років перебуває в групі лідерів та порівняно з 2007 р. покращила свої результати на 3 позиції (з 6-го на 3-тє місце). Вдруге за останні 9 років Луганська обл. у 2008 р. увійшла до групи лідерів, перемістившись із групи «переслідувачів», до якої входила у 2007 р. (з 10-го на 4-те місце). Миколаївська обл. другий рік поспіль займає 5-те місце та, починаючи з 2000 р., входила до групи «лідерів», за винятком 2002 р. Херсонська та Кіровоградська обл. посіли 6-те та 7-ме місця відповідно. Однак, якщо Херсонська обл. щороку поступово підіймається в Рейтингу, то положення Кіровоградської обл. є нестабільним.

За групою лідерів йде *група «переслідувачів»* (8–10 місця), до якої входять: Запорізька, Харківська та Хмельницька обл., що мають достатньо високий рейтинг та значний потенціал для розвитку. Запорізька обл. у 2008 р. порівняно з 2007 р. перемістилася вниз на 6 сходинок (з 2-го на 8-ме місце). Цьому сприяли втрата позицій за показниками II та III груп та низькі результати за показником упровадження механізму компенсації відсотків за кредитами за рахунок регіонального бюджету та надання пільг по орендних ставках для суб'єктів малого підприємництва. Харківська обл. перемістилася з 4-го на 9-те місце, на що вплинули показники I та II груп. Хмельницька обл. уже втретє, починаючи з 2006 р., знаходиться в групі «переслідувачів», зайнявши у 2008 р. 10-те місце – на одну сходинку нижче, ніж за результатами рейтингу–2007.

Далі йде найбільша за кількістю регіонів *група «основного масиву»* (з 11-го по 19-те місце), що характеризується порівняно задовільним станом розвитку і містить: Вінницьку, Донецьку, Полтавську обл., Автономну Республіку Крим, Київську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Волинську та Львівську обл.

Порівняно з Рейтингом–2007 Вінницька обл. у 2008 р. покращила свої результати на 2 позиції (з 13-го місця на 11-те). Три регіони поступилися двома сходинками в Рейтингу–2008: Автономна Республіка Крим (з 12-го на 14-те місце), Чернівецька обл. (з 15-го місця на 17-те), Львівська обл. (з 17-го на 19-те місце). Донецька обл. з групи «переслідувачів» у 2006–2007 рр. перемістилась у 2008 р. до групи «основного масиву» (з 8-го на 12-те місце) – вперше за дев'ять років розрахунку рейтингу. Полтавська обл. упродовж останніх 4 років (з 2005 по 2008 рр.) займає стабільне положення в групі «основного масиву», підняв-

шись у межах групи (у 2008 р. – з 16-го на 13-те місце). Київська обл. впродовж трьох останніх років по чергово посідає 14-те і 15-те місця.

Найкращий поступ вгору в рейтингу серед усіх регіонів України продемонструвала Івано-Франківська обл. (з 26-го місця на 16-те). Волинська обл., як і в Рейтингу–2007, посіла 18-те місце, закріпившись у групі «основного масиву».

До *групи аутсайдерів* (з 20-го по 27-ме місце) входить решта регіонів України: Черкаська, Сумська, Закарпатська, Житомирська, Тернопільська, Чернігівська обл., м. Севастополь та Рівненська обл. Порівнюючи з Рейтингом–2007, 4 регіони цієї групи опустились у Рейтингу–2008 (Сумська та Житомирська обл. – на 1 позицію, Рівненська обл. – на 4, м. Севастополь – на 7), два регіони покращили свої результати (Черкаська і Закарпатська обл. – на 1 та 5 сходинки відповідно), а Тернопільська і Чернігівська обл. утрималися на минулорічних позиціях. Усі 8 регіонів групи аутсайдерів (за винятком м. Севастополя) вже не перший рік знаходяться в її межах. Рівненська обл. замикає групу аутсайдерів.

Аналізуючи результати обчислення інтегрального та часткового рейтингів, можна скласти уявлення про сприятливість клімату для розвитку сфери малого бізнесу в регіонах, виявити слабкі місця і резерви для розвитку, а також визначити пріоритетні напрями державної політики для подолання регіональних диспропорцій розвитку цього сектору економіки України.

12.4. Кластеризація як інструмент соціально-економічної мотивації в умовах ринкових перетворень

У сучасних умовах трансформації економіки зростання конкурентоспроможності регіонів та держави має здійснюватися за рахунок упровадження ринкових механізмів, що компенсують деструктивні стихійні процеси. Це завдання має вирішуватися на основі гнучких форм кооперації, координації та інтеграції спільних дій окремих суб'єктів господарської діяльності. Однією з важливих умов забезпечення процесу інноваційного розвитку є здійснення заходів, спрямованих на ефективне використання наявних ресурсів країни, її інноваційно-інвестиційного потенціалу. Одним із засобів прискореного економічного розвитку країни є кластерний підхід, про ефективність якого свідчить світова господарська практика і певний вітчизняний досвід. Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної інноваційної економіки. Світова практика показала, що кластеризація економіки чинить вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності. В цьому полягає новий економічний феномен, який дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й відповідати вимогам національного і регіонального розвитку.

Актуальність створення і функціонування кластерів підтверджується дослідженнями міжнародної та регіональної економіки вчених Д. Толедано, У. Абернати, Д. Уттербека, Е. Дахмена, Л. Метсона, А. Лемеліна, Д. Макдональда, М. Портера та українських економістів С. Соколенка, Ю. Бажала, М. Войнаренка, С. Колодинського, В. Чевганової, І. Брижань, ін. [22].

Дослідженню нових форм виробничих систем та їх ролі у прискоренні розвитку економіки країни і регіонів присвячені роботи визнаних українських учених. З точки зору С. І. Соколенка, в українській економіці «кластери створюють унікальну підставу для розвитку інноваційної діяльності, підвищення продуктивності та рентабельності сектору малих і середніх підприємств. Кластери створюють основу для припливу іноземних інвестицій, навчання широкого кола підприємців і міцного розвитку малого і середнього підприємництва, підвищення гнучкості та мобільності компаній, створення широкого спектру мережевих структур. Він вважає, що «кластерна модель є новою перспективною виробничою системою, що має за мету підвищення ефективності реалізації програм соціально-економічного розвитку» окремих регіонів і країни в цілому [23].

Проте робота з формування кластерної стратегії конкурентоспроможного розвитку регіональної економіки тільки починається. Багато питань міжгалузевої взаємодії в регіонах залишається нерозробленими і потребує формування нових підходів, адаптованих до сучасних умов [18]. Формування кластерної системи, що базується на принципах стійкості, надійності, стабільності функціонування і конкурентоспроможного розвитку підприємств, є однією з основних умов підвищення ефективності діяльності. Підприємства, що працюють у межах однієї кластерної системи регіону, повинні мати взаємозв'язану стратегію розвитку, визначену не лише економічними аспектами, а й організаційними рішеннями, що можуть використовуватися для своєчасної реакції на зміни попиту ринкового середовища.

Як визначає О. М. Діденко, вищою формою стійкої організації кластерної системи малого підприємництва є така, що є конкурентоспроможною, стійко розвивається, самокерується і самовдосконалюється при максимальному використанні внутрішніх і зовнішніх ресурсів; аналізу повинні піддаватися 3 інтегровані компоненти системи: стратегічні економічні суб'єкти, стан бізнес-клімату, ефективність вартісної оцінки бізнесу сьогодні й у перспективі [5].

В умовах глобалізації межі ринків поступово розширюються і не збігаються з межами держав і національних економік. Національний господарський комплекс втрачає свою самодостатність і внутрішню збалансованість як сукупність взаємодоповнювальних галузей і виробництв. Основним об'єктом регіональної політики стають не підприємства, не виробничі центри і навіть не міста й окремі населені пункти, а регіональний простір, його щільність, розвиненість інфраструктури, рівень розвитку людського потенціалу, насиченість мережами комунікацій, елементами приватно-державного партнерства тощо. Внаслідок цього виникає необхідність формування нової державної регіональної політики – політики просторового розвитку, адекватної існуючій соціально-економічній і політичній ситуації у світі, що глобалізується.

В умовах послідовного нарощування потенціалу національної інноваційної системи України інтерес становить стимулювання нових моделей організації спільної діяльності підприємств, орієнтованих на інновації, особливо в пріоритетних сферах економіки. Світовий досвід та практика модернізаційних перетворень у регіонах України на передній план інноваційно активних суб'єктів господарської діяльності висуває кластерні структури (галузеві й міжгалузеві, регіональні й міжрегіональні), що становлять нову форму розвитку корпорати-

вного підприємництва, більш конкурентоспроможну порівняно із традиційними його формами. Досвід країн із розвинутою ринковою економікою свідчить, що кластерний метод, який спочатку використовувався у дослідженнях проблем конкурентоспроможності, на сьогодні широко застосовується під час вирішення більш масштабних завдань, зокрема при розробленні програм регіонального розвитку. Він є основою ефективної взаємодії великого й малого бізнесу, а також розвитку нових технологій інвестиційного й інноваційного профілю [16].

Конкурентоспроможність і процес кластеризації нерозривно пов'язані й взаємно обумовлюються. Широкомасштабне використання кластерного підходу на всіх континентах і в різних умовах довело його ефективність [6].

Недостатність регіональної спеціалізації є важливим фактором, що пояснює меншу конкурентоспроможність Європи порівняно з лідерами світового ринку (США та Японією). Численні заходи були впроваджені для створення та розвитку кластерів через різноманітні стратегії, такі як стратегія підприємництва, регіональна чи дослідно-інноваційна стратегія. План дій підприємств ЄС розглядає розвиток кластерів як ключовий показник популяризації бізнесу та підприємництва.

Деякі країни використовують кластерний підхід для стимулювання економічного розвитку через створення спеціальних стратегій. У країнах-членах ЄС ці стратегії є частиною національної стратегії підвищення конкурентоспроможності чи програми стабілізації регіонального розвитку. Кластерний підхід використовується для прискорення змін та стимуляції бізнесу до інновацій.

Впровадження кластерної стратегії в ЄС виконується на національному, регіональному та місцевому рівнях. Зростаючою тенденцією є краще співробітництво між національними міністерствами або агенціями, що надають всебічну підтримку кластерній стратегії, в той час як регіональні агенції впроваджують кластерні ініціативи. Європейська комісія наголошує, що «бути частиною кластера є важливою конкурентною перевагою бізнесу. Кластери допомагають заповнити прогалину між бізнесом, дослідженням та ресурсами, таким чином, швидше видаючи знання на ринок. Успішні кластери пропагують інтенсивну конкуренцію одночасно зі співпрацею. Вони збільшують продуктивність, залучають інвестиції, пропагують дослідження, посилюють промислову базу, розробляють спеціальні продукти та послуги й стають основою для розвитку навичок. Нове покоління програм Європейської регіональної політики на 2007–2013 рр. пропагує підхід, що базується на регіональних інноваційних кластерах, не лише в розвинених міських центрах, але також у бідніших сільських регіонах» [11].

Найважливішим показником діяльності кластерів є їх висока конкурентоспроможність на світовому ринку. Крім того, кластери є комбінацією конкуренції та кооперації – об'єднання в одних сферах допомагають успішно вести конкурентну боротьбу в інших. Основними міжнародними документами у сфері кластеризації є: Лісабонська концепція кластерного розвитку європейських країн (2000 р.), «Маніфест кластеризації ЄС» (2007 р.), «Кластерний меморандум» (2008 р.).

Отже, впровадження кластерного підходу вважається в Європі одним із ефективних засобів забезпечення конкурентоспроможності національної та регіональної економіки. Реалізація загальноєвропейських засад просторового розвитку, розширення ЄС до кордонів України, активізація транскордонного спів-

робітництва та реалізація Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2015 р. зумовили необхідність розроблення і впровадження нових механізмів підвищення конкурентоспроможності регіонів в нашій країні. Проблема полягає у тому, щоб шляхом структурної перебудови виробництва забезпечити координацію діяльності всіх ланок технологічного ланцюга і залучити великі фінансові ресурси, внутрішні та іноземні інвестиції, створити нові підприємства [20]. Кластери в сучасних умовах посилення конкуренції на глобальних ринках є фундаментальною організаційною основою для реалізації ключових принципів становлення національної та регіональної економіки і відповідної розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіонів [9].

В Україні проведено роботу з розроблення та підготовки до подання центральним органам виконавчої влади проекту Стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів як важливого засобу реалізації державної регіональної політики. У проекті документа під кластерною політикою розуміють діяльність зі стимулювання міждержавного транскордонного співробітництва шляхом формування територіальних систем у складі взаємозв'язаних фірм і галузей, які доповнюють один одного під час виробництва конкурентоспроможної продукції та надання послуг [20].

Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем та активне формування регіональних інноваційних кластерів відкриває перед регіонами нові перспективи динамічного економічного розвитку та успішного подолання «викликів» з боку конкурентів. Аналіз кількісних і якісних показників розвитку регіонів повинен стати початковим етапом й основою для діалогу з діловими структурами, які здатні, об'єднавшись, сформувати свої регіональні кластери. Цей діалог буде сприяти лідерам регіонів в освоєнні мистецтва розроблення відповідних стратегій економічного розвитку.

Отже, в цілому формування і розвиток кластерів приводить до інтегральних переваг: підвищення конкурентоспроможності економіки, активізації інноваційних процесів і реальних механізмів узгодження інтересів влади, бізнесу, науки та освіти під час розроблення стратегії розвитку як на рівні окремого суб'єкта господарювання, учасника кластера, так і на рівні регіону і країни [23].

Інструментом вирішення зазначеного комплексу питань є підхід «Система збалансованих показників» (BSC – Balanced Scorecard), розроблений Р. Капланом і Д. Нортоном. Його застосування до управління бізнесом зумовлене принциповою зміною умов конкуренції, що визначають успіх дії підприємств у системі кластера, їх виживання і перспективи розвитку. В основу цього підходу покладена «Карта стратегії» – модель того, у який спосіб компанія реалізує прийнятну стратегію і створює нову цінність. Карта стратегії на вищому рівні визначає цілі акціонерів підприємства щодо довгострокових цінностей, їхнього зростання і продуктивності. Другий рівень карти пов'язаний з клієнтами і пропозицією цінності, наприклад, унікальна пропозиція ціни, якості, відносин, бренда або сегментація ринку з урахуванням побажань певної групи клієнтів. Третій рівень визначає ключові процеси, на які спирається організація для задоволення клієнтів (інновації, продукти, стосунки з клієнтами, виробництво і доставка продуктів, соціальні зобов'язання фірми). На четвертому рівні розгля-

даються виконавці, технології та організаційний клімат, тобто нематеріальні активи, за допомогою яких виконуються прийняті стратегії.

Якщо пригадати класичне визначення стратегії як комплексного плану досягнення місії організації, а трактування плану як вибір дій для досягнення реалістичної мети, то з урахуванням наведених вище умов можна дещо удосконалити підхід BSC і подати його у вигляді певної дескриптивної системної моделі (рис .12.2, на прикладі управління туристичним підприємством). Запропонована кластерна системна модель демонструє логіку обрання підходів, навичок і технологій підтримки ключових процесів створення нових цінностей (продуктів, що максимально задовольняють клієнтів і приносять користь підприємству).

Головними стратегічними ресурсами забезпечення конкурентоспроможності та розвитку бізнесу стають вартість бізнес-процесів, інформація і нематеріальні активи малих підприємств та кластерів. При цьому конкурентоспроможність і потенціал зростання бізнес-процесів значною мірою залежать від відповідності моделі стратегічного управління умовам зовнішнього середовища, що динамічно змінюється. На наш погляд, реалізація наведеної моделі можлива на основі самоорганізації малого підприємництва і достатньо розвиненого менеджменту кожного суб'єкта кластеризації та кластера в цілому. Умовою входження в кластер повинна бути певна оцінка сприйнятливості відповідного підприємства до інтеграції. Критерієм цієї сприйнятливості є конкурентоспроможність малого підприємства, що визначається за допомогою ланцюга цінності.

Ринкова вартість бізнесу підприємця значною мірою пов'язана з показниками грошового потоку і динаміки частки ринку. Для підприємств туризму та гостинності це означає, що вартісний підхід до управління припускає концентрацію менеджменту не на поточних змінах величини прибутку, а на довгострокових грошових потоках.

Розвиток підприємництва виступає як один із головних чинників формування середнього класу, розвитку демократії та побудови громадянського суспільства. Процеси формування і реалізації державної економічної політики, зростання національної конкурентоспроможності України значною мірою мають орієнтуватися на створення оптимальної системи підтримки розвитку малого та середнього підприємництва. Важливим фактором розбудови системи підтримки розвитку підприємницької діяльності є формування в країні сприятливого інституційного середовища. Інтеграція України у світову господарську систему зумовлює необхідність забезпечення високого рівня її конкурентоспроможності, яка значною мірою формується у регіонах та є головним стратегічним завданням державної політики регіонального розвитку України до 2015 р. [17].

Україна, яка задекларувала інноваційно-інвестиційну модель економічного розвитку, має прискорити впровадження кластерних підходів на державному та регіональному рівнях. У стратегії підвищення конкурентоспроможності економіки України, її регіонів передбачено формування ефективних мережевих виробничих систем, широке поширення кластерних принципів організації виробничої взаємодії на регіональному рівні, що надає значні можливості як для підвищення конкурентоспроможності місцевого бізнесу, так і для підвищення ефективності економічної політики регіональної влади.

Аспекти реалізації стратегії	Рівні реалізації			
	1-й рівень	2-й рівень	3-й рівень	4-й рівень
Об'єкти впливу	Рада директорів кластера, власники, керівництво	Цінності для туристів	Матеріальні активи, ключові виробничі процеси	Нематеріальні активи, брендінг та імідж
Головний зміст впливу	Декларація місії кластера, бізнес-клімат, інвестиційні рішення, аутсорсинг кластера, критерії кластерної інтеграції	Унікальна пропозиція ціни, цільові групи клієнтів з якістю обслуговування, сегментація ринку	Турпродукти, що максимально задовольняють клієнтів і приносять користь підприємству, ланцюг цінностей, вартість бізнес-процесів	Організаційний та морально-психологічний клімат, методи менеджменту, управління вартістю тур-послуги

Рис 12.2. Кластерна модель реалізації стратегії управління турпідприємством на основі вартості (*value based management – VBM*) і *BSC* (адаптовано [5])

Україні, як одній із європейських держав, у програмах розвитку потрібно враховувати «... ряд заходів зі створення в регіонах сіткових (мережевих) інноваційних структур на основі кластерного підходу, ... у Стратегію розвитку України до 2015 р. включити заходи щодо підтримки розвитку пріоритетних національних і регіональних кластерів, ... залучити наукові та освітні центри до вивчення світового досвіду розвитку кластерів і до підготовки спеціалістів для роботи в умовах кластеризації економіки, ін.» [23].

Кластеризація здійснить істотний вплив на загальну економічну політику України, спрямувавши її в напрямку підтримки науки і технологій; освіти і професійної підготовки; розвитку інновацій та інвестицій; сприяння експорту; залучення іноземних інвестицій, а також підвищить конкурентоспроможність держави.

На сьогодні застосування кластерного підходу в регіонах України є необхідною умовою для виходу з економічної кризи, відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного зростання та конкурентоспроможності [12]. Проте процеси кластеризації у вітчизняній економіці відрізняються некоординованістю дій, низькою ефективністю вже створених мережових структур, відсутністю стимулювального середовища.

Основними причинами слабого поширення таких процесів в Україні є:

– тривала економічна і політична криза, пов'язана із трансформацією економіки країни, глобальна фінансова криза;

– неефективне державне регулювання інноваційною сферою через механізми податкової, фінансової, митної, амортизаційної політики;

– несинхронність у прийнятті та введені у дію законів, кодексів, підзаконних актів у правовому просторі інноваційної сфери країни, суперечності в них, часті зміни і просто скасування нормативно-правових актів, відсутність законодавчої підтримки процесів кластеризації;

– різке скорочення державних замовлень і попиту на інноваційну продукцію, продукти, послуги, особливо у високотехнологічних видах діяльності: аерокосмічній, оборонній, машинобудуванні, особливо суднобудуванні, електронній промисловості;

– низький промисловий попит на продукцію з високою доданою вартістю;

– слабка інноваційна активність промислових підприємств, особливо малих, тобто пасивність підприємців до змін в умовах високих ризиків і невизначеностей у вітчизняній економіці;

– найбільш активні види економічної діяльності національного господарства (транспорт, телекомунікації, хімічна і харчова промисловість) потреби у технічному переозброєнні, модернізації виробництва реалізують переважно за рахунок імпорту машин, технологічного обладнання, устаткування, пристроїв;

– структура власності, яка склалася у господарському комплексі України, впливала і дотепер впливатиме на можливості самофінансування інноваційної діяльності та доступу до кредитних та інших фінансових ресурсів.

Але, попри проблеми й труднощі, які переживає Україна останніми роками, процес кластеризації залишається досить динамічним і дає надію на успіх. Аналізуючи сценарій процесу кластеризації в Україні за останнє десятиріччя, потрібно враховувати, що цей важливий компонент соціально-економічного розвитку країни відбувається за рамками Державного бюджету України. В той же час світова практика свідчить, що державна підтримка кластерних ініціатив, особливо на стартовому етапі формування кластерів, дає великий економічний ефект і швидко окупність державних витрат. Немає сумніву в тому, що за підтримки влади розвиток інноваційних кластерів в Україні прискориться.

Вперше Україна намагалася застосувати концепцію бізнес-кластерів у 1998 р. [4] Хоча перший будівельний кластер «Поділля» був сформований у Хмельницькій області в 1997 р. З 1998 по 2006 р. сфера розвитку кластерів у регіонах України істотно розширилася: мережеві об'єднання організацій і фірм були сформовані у м. Хмельницьку, Луцьку, Львові, Житомирі, Івано-Франківську, Рівному, Тернополі, Черкасах, Чернівцях, Кіровограді, Херсоні, Миколаєві і Севастополі [2]. До числа регіонів, що змогли досягти успіхів у формуванні кластерних об'єднань, потрібно віднести також АР Крим, Полтавську, Сумську, Харківську та Одеську обл. [13].

Розглядаючи положення зі створення і функціонування кластерів в Україні, необхідно відзначити такі три тенденції:

1. Упровадження кластерної моделі в господарському комплексі регіонів стикається зі специфічними труднощами не стільки економічного, скільки психологічного порядку.

2. Кластери формуються й функціонують в основному в сферах споживання й лише мала частина функціонує у промисловій сфері.

3. Органи регіонального управління, за малим винятком (м. Севастополь, Хмельницька, Волинська, Ровенська, Львівська обл.), «зовні» декларуючи свої наміри в розвитку кластерів, бізнес-інкубаторів і технопарків, майже не додають зусиль до системної реалізації стратегій розвитку за рахунок нових науково-технічних і виробничих структур.

В Україні створення кластерів і їхнє функціонування планується в основному в сферах непромислового виробництва. Необхідно відзначити, що в лідерах перебувають Хмельницька, Івано-Франківська, Рівненська, Волинська й Одеська обл. У зазначених регіонах і м. Севастополі органи регіонального управління беруть активну участь у реалізації кластерної моделі розвитку економіки в рамках регіональних науково-технічних програм.

Виконане дослідження в 2003–2005 рр. «Підвищення конкурентоспроможності економіки на основі формування кластерів» (керівник – С. І. Соколенко) дозволяє дати позитивну оцінку підвищенню конкурентоспроможності кластерів. При цьому до 72% кластерів, у тому числі бізнес-інкубаторів, діють і прогноуються в непромисловій сфері. Важливе значення для успішної діяльності кластера відіграє нормативно-правове забезпечення взаємодії всіх його учасників. Підприємства, що входять до складу кластера, працюють між собою на договірній основі. Такою поширеною формою співпраці на Заході вважають субконтрактинг.

Практика реалізації кластерної моделі в регіонах України засвідчує важливі специфічні тенденції: в кластери об'єднують підприємства не однієї, а різних галузей і навіть секторів економіки; прискорюється формування кластерних об'єднань з ініціативи центральних органів влади. Таким чином, для розвитку економіки України та адаптування її до умов глобалізації необхідно використовувати високоефективні кластерні структури.

Розвиток кластерних ініціатив в Україні вимагає першочергового здійснення таких кроків:

- розроблення й затвердження стратегії підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів на основі формування і розвитку інноваційних кластерних структур;

- забезпечення законодавчої роботи з формування сприятливого для розвитку підприємництва ділового середовища;

- зміцнення співробітництва влади, бізнесу, науки, освіти та громадських організацій в інноваційних мережевих структурах;

- забезпечення координації діяльності міністерств і відомств у формуванні транскордонних, національних і регіональних інноваційних кластерів на період до 2020 р., враховуючи пріоритети національного і загальноєвропейського розвитку;

- втілення системи інноваційних освітніх програм для підготовки і перепідготовки спеціалістів, які беруть участь у розвитку і функціонуванні виробничих мережевих структур;

- проведення фундаментальних досліджень з визначення пріоритетів формування національних і регіональних інноваційних виробничих кластерів;
- створення Національної і регіональної Ради конкурентоспроможності з покладенням координації розроблення і виконання проектів інноваційних кластерних об'єднань, реалізації важливих для країни кластерних ініціатив;
- стимулювання обласними державними адміністраціями в регіонах системної організації ділової взаємодії влади з великим, середнім і малим бізнесом на основі формування регіональних промислових кластерів, для чого необхідно сформувати експертні групи з розроблення регіональних цільових програм кластеризації економіки регіонів на період до 2020 р.;
- створення в Україні інформаційно-аналітичної системи з попиту, розповсюдження інформації про формування і розвиток інноваційних кластерних об'єднань, моніторингу процесу їх розвитку і поширення позитивного досвіду на регіональному і національному рівнях, сприяння створенню Центрів знань;
- створення робочих місць в сільській місцевості, сприяння формуванню місцевих і регіональних кластерів АПК з вирощування фруктів, овочів та іншої с/г продукції, розвитку кластерів сфери послуг, зеленого туризму;
- сприяння формуванню міжрегіональних кластерів у межах України;
- створення можливості для участі українських кластерних об'єднань у міжнародних кластерних альянсах, у т. ч. у Чорноморському кластерному альянсі.

Отже, кластерний підхід, що базується на позитивних синергічних ефектах регіональної агломерації, тобто близькості споживача й виробника, мережевих ефектах, дифузії знань і вмінь за рахунок міграції персоналу й ведення бізнесу, набуває значного поширення в Україні. В умовах процесів глобалізації й регіоналізації джерелом конкурентоспроможності як країни в цілому, так і її регіонів усе більшою мірою стає вдале використання місцевих особливостей. Тому істотним імпульсом, що стимулює поширення кластерів в Україні, є організаційний чинник, пов'язаний з регіональним об'єднанням виробників, коли на ринку конкурує не окреме підприємство, а регіональний промисловий комплекс, що істотно скорочує свої трансакційні витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній, які входять до його складу [4].

Як відмічає Є. В. Лазарева, проблемою, що гальмує становлення національної інноваційної економіки, є низький рівень підприємницької активності вітчизняних суб'єктів господарювання, особливо у високотехнологічних видах бізнесу. Потрібна критична маса підприємців, спроможних сформувати цілісну систему змін у напрямі випереджального зростання високотехнологічних виробництв [15].

Але поряд із безумовною актуальністю впровадження кластерних моделей у господарську діяльність потрібно зазначити, що дослідження цієї проблеми взагалі є дискусійним питанням. У результаті з'являються контраверсійні, а подекуди й діаметрально протилежні точки зору на сутність і значення кластерів, їхню роль в економіці держави та у процесах міжнародної інтеграції і глобалізації. З одного боку, створення кластерів сприяє посиленню конкуренції, впровадженню інновацій, виникненню нових конкурентоспроможних галузей.

З іншого боку, кластеризація призводить до концентрації капіталу в певній географічній місцевості, наслідком чого є створення пулів, послаблення і навіть знищення конкуренції.

1. Базилевич В. Метафізика економіки: ідея, смисл, призначення / В. Базилевич // Банківська справа. – 2006. – № 1. – С. 29.

2. Бутенко О. О., Вдосконалення системи підтримки розвитку малого підприємництва в регіоні на підставі кластерного підходу // Экономические инновации / О. О. Бутенко, І. М. Сараєва – 2007. – №28. – С.40–49.

3. Гражевська Н. Траєкторії економічних трансформацій в умовах глобалізації / Н. Гражевська // Банківська справа. – 2006. – №4. – С. 33.

4. Дишловий І. М. Сучасні організаційні рішення регіонального розвитку рекреації та туризму: кластеризація та комплексні програми: монографія / І. М. Дишловий. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2010. – 213 с.

5. Діденко О. М. Розвиток конкурентоспроможності малих підприємств рекреаційної сфери Криму: автореф. дис... канд. економ. наук: спец. 08.00.04 / О. М. Діденко – Сімферополь, 2009. – 20 с.

6. Доповідна записка «Методологічні та методичні підходи щодо виявлення кластерних ініціатив у транскордонних регіонах» // Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2009. – 14 с.

7. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С. В. Мочерний (відпов. ред) та ін.]. – К. : Видавнич. центр «Академія», 2002. – Т. 3. – С. 687.

8. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.html.

9. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.sokolenko.com/lang/en/2008/07/clusters-as-a-means-to-gaining-competitive-advantage>.

10. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.touregion.gov.ua/Documents and Settings.html>.

11. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://economy-mk.gov.ua/download/books/clusterhandbookukr.pdf>.

12. Ільчук В. П. Формування кластерів, як засіб підвищення конкурентоспроможності економіки регіону / В. П. Ільчук, І. В. Лисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2008dec/5_ilchuk.htm.

13. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування: монографія / [С. К. Харічков, Н. М. Андрєєва, О. А. Воробьова, І. М. Дишловий, С. Г. Нездоймінов та ін.]; за ред. д-ра. екон. наук, проф. С. К. Харічкова. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2010. – 484 с.

14. Кушлин В. И. Траектории экономических трансформаций/ В. И. Кушлин. – М., 2004. – С. 9.

15. Лазарева Є. В. Методологічні аспекти формування інноваційної системи регіону/ Є. В.Лазарева. – Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2010. – 320 с.

16. Матьцын В.В. Моделирование инвестиционных параметров в структуре инновационного потенциала регионального кластера // Региональная экономика. – 2008. – № 28 (85). – С. 39–46.

17. Нездоймінов С. Г. Кластерні об'єднання підприємців як територіально-виробнича форма оптимізації туристично-рекреаційного господарства Одеського регіону / С. Г. Нездоймінов // Науковий вісник. – Одеський державний економічний

університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. Науки : економіка, політологія, історія. – 2009. – № 19 (97). – С. 53–65.

18. Нездоймінов С. Г. Туризм як фактор регіонального розвитку : методологічний аспект та практичний досвід / С. Г. Нездоймінов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 304 с.

19. Проблемы экономики переходного общества: сб. науч. тр. ученых России и Украины / [Абалкин Л. И., Базилевич В. Д., Белоцерковец В. В. и др.]; В. М. Геєц (отв. ред), Д. С. Львов (отв. ред). – Запорожье : ГУ «ЗИГМУ», 2004. – 386 с.

20. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні» від 29.08.2008 // http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.

21. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів» // <http://www.minregionbud.gov.ua>.

22. Татарнікова С. В. Формування, ринкове значення та шляхи розвитку кластерів в умовах глобалізації економіки // *Экономические инновации*. – 2005. – № 21. – С. 104–112.

23. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investplan.com.ua/index.php?iid=3&operation=9>.